

METODOLOŠKI ASPEKTI LINGVISTIČKO-RACIONALISTIČKOG TEFSIRA U DJELU IMAMA EL-MATURIDIJA

Lejla BOŠKAILO

Karadoz-begova medresa

lejla_4@hotmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad analizira lingvističko-racionalistički pristup u tumačenju pojedinačnih kur'anskih izraza u tefsiru imama El-Maturidija (*Ta'wilāt al-Qur'ān*), s posebnim fokusom na metodologiju razumijevanja leksičkih jedinica u kontekstu jezika Objave. Polazeći od principa da se značenje kur'anskih riječi mora tumačiti u skladu s njihovom upotrebom u vremenu Objave, rad pokazuje kako El-Maturidi u svome tefsiru dosljedno koristi klasičnu arapsku jezičku tradiciju, predaje ashaba i tabiina te jezikoslovaca. U radu se razmatra El-Maturidijev odnos prema rijetkim kur'anskim riječima (*ġarīb*), semantičkim nijansama pojedinačnih izraza (*mufredāt*), njihovoj kontekstualnoj upotrebi u arapskom jeziku, kao i prema dijalekatskim varijantama arapskih plemena (*luġāt al-ʿArab*). Posebna pažnja posvećena je njegovom racionalističkom pristupu u vrednovanju različitih kur'anskih značenja, pri čemu se jezik ne posmatra izolirano od konteksta i teoloških implikacija teksta. Analiza pokazuje da El-Maturidi razvija uravnotežen model tefsira koji spaja lingvističku preciznost s racionalnom interpretacijom, čime daje značajan doprinos klasičnoj islamskoj hermeneutici i predstavlja rani primjer metodološki utemeljenog lingvističko-racionalnog tefsira Kur'ana.

Ključne riječi: *El-Maturidi, tefsir, lingvistički tefsir, racionalni tefsir, kur'anski izrazi, mufredāt, ġarīb, arapski jezik, dijalekti Arapa*

Uvod

Tumačenje Kur'ana od samih početaka islamske misli bilo je neraskidivo povezano s razumijevanjem jezika Objave. Budući da je Kur'an objavljen na jasnem arapskom jeziku (*lisān ʿarabi muḥīn*), njegovo pravilno razumijevanje pretpostavlja poznavanje leksičkih, semantičkih i stilskih obilježja arapskoga jezika u vremenu objave. U tom kontekstu, lingvistička analiza pojedinačnih kur'anskih izraza predstavlja jedno od temeljnih polazišta klasične islamske hermeneutike.

Među ranim mufesirima koji su razvili sistematičan pristup tumačenju kur'anskog teksta ističe se imam El-Maturidi (u. 333/944), čiji tefsir *Ta'wilāt al-Qur'ān* zauzima posebno mjesto u povijesti racionalnog (*ʿaqlī*) tefsira. El-Maturidi u svome djelu ne posmatra jezik Kur'ana samo kao sredstvo prenošenja značenja, već kao ključni hermeneutički okvir unutar kojeg se značenje oblikuje, vrednuje i racionalno razjašnjava.

Polazeći od načela da se pojedinačni izrazi Kur'ana moraju razumijevati u skladu s njihovom izvornom jezičkom

upotrebom u vremenu objave, El-Maturidi se u tumačenju oslanja na jezičku tradiciju starih Arapa, predaje ashaba i tabiina, kao i na autoritete klasične arapske lingvistike. U tom procesu posebnu pažnju posvećuje objašnjenju neobičnih i manje poznatih kur'anskih izraza (*ġarīb*), semantičkih nijansi pojedinačnih riječi (*mufredāt*), njihovoj kontekstualnoj upotrebi, kao i dijalekatskim varijantama arapskih plemena (*luġāt al-ʿArab*).

Cilj ovoga rada jeste analizirati lingvističko-racionalni pristup tumačenju pojedinačnih kur'anskih izraza u

tefsiru imama El-Maturidija, te ukazati na metodološke principe kojima se on rukovodi u povezivanju jezičke analize s racionalnom interpretacijom. Rad nastoji pokazati da El-Maturidi razvija uravnotežen hermeneutički model koji objedinjuje filološku preciznost, racionalno promišljanje i prije svega teološku utemeljenost i dosljednost, čime daje značajan doprinos razvoju klasičnog tefsira.

Lingvističko polazište u tefsiru imama El-Maturidija

El-Maturidi se pri objašnjavanju pojedinačnih kur'anskih izraza oslanjao na tradiciju prenesenu od jezikoslovaca iz ranijeg perioda. U njegovom se tefsiru može jasno uočiti sljedeće pravilo: "Pojedinačne riječi Objave se moraju razumijevati jednako kako su se razumijevale u vrijeme objavljivanja Kur'ana, a ne na novi način" (ad-Damanhūrī, 2018, I:278).

Na spomenuto pravilo El-Maturidi ukazuje govoreći o suri Er-Rūm: "Riječi Svevišnjeg: *Fe subhānallāhi* (Er-Rūm, 17), ummet je shvatio u značenju *namaz*, što znači: 'Obavljajte namaz radi Allaha'. Kada bi značenje bilo u skladu s razumijevanjem naših savremenika, oni ne bi shvatili ništa osim *tesbiha* (*tasbiḥ*), odnosno slavljenja Boga. Namaz je moguće značenje riječi *tesbiḥ*, s dva aspekta. Prvo: zato što je slavljenje Boga (*tasbiḥ*) dio namaza te je namaz po tome nazvan. Drugo: *tesbiḥ* podrazumijeva afirmaciju atributa Božanske savršenosti i negaciju svake vrste manjkavosti u odnosu na Allaha, dž.š., (*tanzīḥ*). Namaz je u cjelini kontinuirani čin *tenziha* Gospodara jer se u namazu

pred Bogom priznaje vlastita nemoć i slabost te Mu se upućuju dove za ostvarivanje vlastitih želja. U namazu je također i veličanje Gospodara i opisivanje Njega svojstvima Uzvišenosti i Savršenstva. Pošto namaz od početka do kraja sadrži *tenziḥ*, shvatili su da izraz *tesbiḥ* znači namaz" (al-Maturidi, 1426/2005:VIII/258).

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je El-Maturidi u svom tefsiru primjenjivao filološko-hermeneutičko pravilo prema kojem se kur'anska leksika mora tumačiti u skladu s jezičkom upotrebom u vrijeme Objave, oslanjajući se na autoritete klasične arapske jezičke tradicije. Njegovo tumačenje izraza: *Fe subhānallāhi* u suri Er-Rūm jasno pokazuje da se značenje pojma *tesbiḥ* ne iscrpljuje u pukom leksičkom značenju, tj. u značenju *slavljenje*, već obuhvata šire semantičko polje koje uključuje čin namaza (*ṣalāt*), a to zato jer je namaz u svojoj suštini kontinuirani čin afirmacije Božanske savršenosti. Time El-Maturidi potvrđuje da lingvistički tefsir, u njegovoj metodologiji, nije puka analiza riječi, već sredstvo očuvanja izvornog značenja Objave od novouvedenih interpretacija.

Metode objašnjenja i izvori jezičkog autoriteta u tumačenju neobičnih ili manje poznatih kur'anskih izraza (*ġarīb*) u El-Maturidijevom tefsiru

Imam El-Maturidi je u svom tefsiru posvetio pažnju objašnjenju neobičnih ili manje poznatih izraza u Kur'anu (*ġarīb*). Istraživanje njegovog tefsira pokazuje da se u brojnim

situacijama El-Maturidi poziva na lingviste, jezikoslovce (*ahl al-luġa*) u objašnjavanju pojedinačnih izraza, odnosno leksičkih jedinica (*al-mufradāt*). Postoje i slučajevi u kojima El-Maturidi nikome ne pripisuje značenja pojedinačnih izraza (*mufradāt*).

Situacije u kojima El-Maturidi prenoseći od lingvista i jezikoslovaca (*ahl al-luġa*) objašnjava pojedinačne izraze (*al-mufradāt*)

Brojne su situacije u El-Maturidijevom tefsiru u kojima on neobične ili manje poznate izraza u Kur'anu (*ġarīb*) objašnjava pozivajući se na lingviste, jezikoslovce, čime daje doprinos jasnoći i preciznosti značenja pojedinačnih izraza, odnosno leksičkih jedinica (*al-mufradāt*). Na primjer, u tefsiru 29. ajeta sure El-Feth, iznoseći moguća značenja riječi *njegov izdanak* (*ṣaṭ'ahu*), El-Maturidi navodi različita tumačenja jezikoslovaca. Prenosi da Ebū 'Avsedež¹ kaže: "To je biljka koja, nakon što je iznikla, uspravlja se i oblikuje svoju središnju os rasta. Tako nastaje stabljika iz koje se razlistavaju zeleni izdanci. Iz njih biljka razastire listove i u zelenilu pokazuje snagu svog rasta pa ojača (*fa-āzarahū*)." Ebū 'Ubejde² o tome navodi: "Izdanke i mlade grančice ūsjeva označava izraz *ṣaṭ'*; kaže se: 'Ūsjev je dao izdanke' (*aṣṭa'a al-zar'u*), pa je on tada razgranat (*muṣṭi*). Također, El-Maturidi u tefsiru istog ajeta navodi da El-Ferrā³ smatra da spomenuti izraz (*ṣaṭ'ahū*) znači *njegov klas*, pri čemu iz jednog zrna izrasta deset, devet ili

¹ Abū 'Awsaġa Tūba b. Qutayba al-Ḥuġaymī an-Naḥwī al-A'rābī, arapski jezikoslovac, gramatičar i mufasir. Nastanio se u Samarkandu, gdje je djelovao kao učitelj. Njegov rad je poznat prvenstveno preko citata u tefsiru *Ta'wīlāt*. Al-Maturidi navodi u *Ta'wīlātu* njegove izjave o rijetkim kur'anskim terminima naglašavajući njegov doprinos kao filologa i tumača rijetkih riječi. Vidi: 'Abd al-Wahīd i'Umar Naġm ad-Dīn, 2025:2027–2034. Abū 'Awsaġa al-A'rābī nije posebno profilirana figura

u standardnim izvorima za provjeru biografija arapskih učenjaka, lingvista i arapskih komentatora. Izvori pružaju vrlo ograničene informacije o njegovom životu. Ono što je poznato je da je bio jedan od učitelja Abū Manšūra. Jedina direktna biografska referenca dolazi iz knjige *Al-Qand fi Dhikr 'Ulamā' Samarqand*. Vidi: an-Nasafi, 1999:115.

² Abū 'Ubayda Ma'mar ibn al-Muṭanna al-Taymī bi al-Walā' al-Basrī (u. 825/209) je filolog, lingvista, gramatičar i kulturni historičar ranog islamskog doba. Osim

toga, naročito je bio istaknut zbog poznavanja tvorbe riječi (*ṣarf*), starih dijalekata i starih riječi. Vidi: Nuwayhid, 1409/1988:II/681.

³ Yahyā b. Ziyād b. 'Abd Allāh b. Manšūr ad-Daylamī, Abū Zakariyyā, poznat kao al-Farrā', bio je najistaknutiji naučnik Kufe u gramatici, jeziku i književnim disciplinama, teolog, mutakallim i poznavalac historije Arapa i njihovih događaja. Bio je također upućen u astronomiju i medicinu. Vidi: Nuwayhid, 1409/1988:II/729.

osam zrna. Znači pomogao mu je i ojačao ga (*fa-āzarahū*) (al-Māturīdī, 1426/2005:IX/320).

Ponekad se El-Maturidi zadovoljava predajama ashaba i tabiina jer su oni kompetentni govornici arapskog jezika (al-Māturīdī, 1426/2005:IV/255). Ipak, većina predaja u njegovom tefsiru je od jezikoslovaca spomenutih u izvorima. Najčešće je prenosio od Ibn Kutejbe⁴ i Ebū 'Avsedže.

Zapravo, jedini izvor koji je sačuvao Ebū 'Avsedžine predaje jeste njegov učenik Ebū Mensur El-Maturidi u svome tefsiru (*Ta'wīlāt ahl al-sunna*). Na osnovu El-Maturidijevog tefsira, njegovi navodi pojavljuju se u raspravama o rijetkim kur'anskim riječima (*garīb al-Qur'an*), tumačenjima njihova značenja, varijantama učenja (*qirā'āt*), kao i u okviru filološke i jezičke analize teksta Objave ('Abd al-Wāhid, Nağm ad-Dīn, 2025: 2029).

Ebū 'Avsedže se nije oslanjao na poetske dokaze da pojasni rijetke izraze kao što je uobičajeno u literaturi o rijetkim kur'anskim riječima (*garīb*). Umjesto toga, oslanjao se na tradicionalne lingvističke i tefsirske izvore. Njegova pojašnjenja odlikuju se jasnoćom i sažetošću, i usredređenost su na osnovno značenje ('Abd al-Wāhid, Nağm ad-Dīn, 2025: 2033).

U El-Maturidijevom tefsiru postoje dijelovi u kojima se on istovremeno poziva na ashabe, tabiine i lingviste. Jedna od tih situacija je u njegovom tefsiru 35. ajeta sure En-Nūr, gdje El-Maturidi navodi da je o riječima Svevišnjeg: *Stakleni kandilj,*

kao da je zvijezda biserna (al-zuğāḡa ka-annah kawkabun durriyyun) Ibn 'Abbās, r.a., rekao: 'Pet je bisernoblistavih zvijezda (*durriyy*): Venera (*az-Zubra*), Merkur ('*Uṭārid*), Jupiter (*al-Muštari*), Mars (*Bahrām*) i Saturn (*az-Zuḡal*). Katade⁵ kaže: 'Riječ *durrijj* (*durriyy*) znači ogroman i blistav.' El-Kisā'i⁶ navodi da je taj etimološki korijen hemziran i označava ljepotu, jasnoću i uzdignutost. U govoru u govoru staroarabljskih plemena se kaže: "Pojavi se zvijezda" (*Dara'a an-najm*). To je ustaljena i prepoznata konstrukcija u jeziku staroarabljskih plemena, kojom se opisuje trenutak kad se zvijezda pojavi ili zasja na nebu. Ima i onih koji iza harfa *dal* izgovaraju *dammū*, dok *hemze* u navedenom izrazu ne izgovaraju, te je u tom slučaju odnosni pridjev (*nisba*) izvedena od imenice *biser* (*ad-durr*), tj. pridjev *biseran* (*durriyy*). Također, ima i onih koji harf *dal* izgovaraju s *dammom* i izgovaraju *hemze* na kraju riječi⁷ (Makram, 'Umar, 1982:3/373). Rekao je Ebū 'Amr ibn El-'Alā' el-Bašrī⁸: 'Durrijj (*durriyy*) je zvijezda koju vidiš kako titravo svjetluca kao da dolazi i odlazi'" (al-Māturīdī, 2007:X/170).

Možemo zaključiti da El-Maturidijevo pozivanje na ranije arapske jezikoslovce i staroarabljske jezičke tradicije ukazuje na metodologiju koja objedinjuje akaidsku argumentaciju s preciznom filološkom analizom jezika Objave.

U tom smislu, Ebū 'Avsedže i drugi pouzdani jezički autoriteti kod El-Maturidija zauzimaju posebno mjesto i njihova se tumačenja koriste

radi preciziranja značenja kur'anskih izraza, što je karakteristično za lingvistički sloj klasične egzegeze i nesporno s tefsirskim zaključivanjem koje je neutemeljeno na tradiciji.

Situacije u kojima El-Maturidi nikome ne pripisuje značenja pojedinačnih izraza (*mufredāt*)

U mnogim situacijama El-Maturidi nikome ne pripisuje značenja pojedinačnih izraza (*mufredāt*). Moguće je da ih je od nekoga preuzeo, iako izvore nije nedvosmisleno istaknuo. Jedan od takvih primjera nalazi se u njegovom tefsiru sure El-Araf, gdje o riječima Svevišnjeg kaže: "*Jeṭṭajjerū bi Musa (Yaṭṭayyarū bi Mūsā)*" (El-A'raf, 131); *Pripisivali su zloslutnost Musāu*. Od riječi *et-tijara* (*aṭ-ṭiyarah*), što po vjerovanju starih Arapa znači *zloslutnost, predznak nesreće i loš znak*" (al-Māturīdī, 2007:IV/524, 545; X/429).

Pojašnjenje upotrebe leksičkih jedinica (*isti'māl al-mufradāt*) u jeziku starih Arapa

Imam El-Maturidi u svom tefsiru posebnu pažnju posvećuje pojašnjenju leksičkih upotreba riječi u jeziku starih Arapa, nastojeći time razjasniti njihova izvorna značenja i semantičke nijanse u kontekstu kur'anskog izraza. Naprimjer, u tefsiru 77. ajeta sure Hūd El-Maturidi kaže: "*Ioṣjeti tjeskobu zbog njih*" (*Wa-dāqa bihim dar'an*).

Stari Arapi koriste izraz *zer'* kada su u bezizlaznoj situaciji. Riječ *zer'* (*der'*) označava, kako se navodi, sposobnost i snagu; tj. njegova sposobnost

⁴ Abū Muḥammad 'Abd Allāh b. Muslim b. Qutayba al-Dinawari bio je ugledni autor i jezikoslovac, izuzetno cijenjen u brojnim naučnim disciplinama. Vidi: al-Nawawī, n.d., II/280.

⁵ Qatāda ibn Di'āma as-Sadūsī al-Bašrī rođen je oko 60/61. h.g., a umro 117/118. h.g. Bio je veliki mufesir, muhaddis i hafiz Basre. Vidi: aḡ-Ḍahabī, 1985:5/269–276.

⁶ 'Alī ibn Ḥamza al-Kisā'i (119–189 h.g./737–805). Porijeklom je vezan za Kufu. Jedan je od sedmerice poznatih imama kiraeta, najvažnijih filologa abasidskog perioda i osnivača kufške gramatičke

škole. Vidi: aḡ-Ḍahabī, 1985:9/131–134.)

⁷ U riječima Svevišnjeg: *Ka'annah kawkabun durri* preneseno je od 'Asima da je čitao: *durri*, izgovarajući s *dammom* slovo *dāl*. Svi su gramatičari to odbacili i zanegirali govoreći da je ispravno *durri*, s kratkim samoglasnikom *kasra* i *hamzetom*, izvedeno od osnove *f'il* (فَعِيل), a odnosi se na zvijezde *ad-darāri'* koje se odbijaju ili spuštaju i kreću. Al-Farrā' kaže: *durri* među zvijezdama označava one koje su blještave, sjajne i bijele, kao kada kažeš: "Zvijezda blješti poput štita (*dara'a*), kao da je šejtan njome pogođen,

pa je odgurnut." Ibn al-'Arabī kaže: *Dara'a fulān 'alaynā*, što znači *napao nas je*. Riječ *ad-durri'* označava zvijezdu koja je sjajna i čista, a pritom se metaforički kaže da *odbija šejtana*, tj. štiti ili sprečava da šejtan naštetiti. Vidi: Ibn Manzūr, 1414/1994:I/73–74.

⁸ Abū 'Amr ibn al-'Alā' ibn 'Ammār al-Mazīnī at-Tamīmī al-Bašrī (68–154. h.g.) jedan je od sedmerice imama kiraeta, veliki imam basranske gramatičke škole i jedan od najvažnijih filologa ranog islamskog perioda. Vidi: aḡ-Ḍahabī, 1985:6/407–444).

i njegova snaga postadoše ograničene. Lūt, a.s., je osjetio tjeskobu jer nije mogao sagledati nikakav način da od sebe odstrani njihovo zlo, niti da ih spriječi u njihovoj nakani. U nastavku Lūt, a.s., u 80. ajetu sure kaže Hūd kaže: “*Ili da mogu kod zaštitnika snažnog utočište naći.*” (*Aw āwi ilā ruknin šadīd*) (al-Māturīdī, 2007:VIII/255; VI/159–160).

Prikaz različitih načina spomena leksičkih jedinica

Nakon prethodno prikazanog posvećivanja pažnje pojašnjenju leksičkih upotreba riječi u jeziku starih Arapa i razjašnjenja njihovog izvornog značenja i semantičkih nijansi u kontekstu kur'anskog izraza, imam El-Maturīdī navodi različite upotrebe tih leksičkih jedinica. Naprimjer, u tefsiru 59. ajeta sure Merjem kaže:

“A riječi Njegove: ‘A za njima stupi izopačeni naraštaj’ (*Fa-ḥalafa min ba'dihim ḥalfun*). Prema mišljenju pojedinih jezikoslovaca, oblik riječi sa *sākin* suglasnikom, tj. suglasnikom bez vokala (*al-ḥalf*), u arapskom jeziku označava negativnu vrijednosnu nijansu i koristi se u kontekstu prijekora, dok oblik koji ima suglasnik s vokalom, odnosno s *fethom* (*al-ḥalaf*), nosi pozitivnu konotaciju i upotrebljava se u kontekstu pohvale. Ipak, drugi, smatraju da između njih nema razlike te da se oba oblika mogu upotrijebiti u istom značenju i sintagmatskom položaju” (al-Māturīdī, 2005:V/77–79).

Ovakvo razmatranje dvaju oblika (*al-ḥalfi al-ḥalaf*) pokazuje da El-Maturīdī ne pristupa leksičkim razlikama normativno i isključivo, već ih koristi kao sredstvo za rasvjetljavanje značenjskih mogućnosti i kontekstualnih nijansi pojedinih izraza u klasičnom arapskom jeziku, oslanjajući se na jezičku praksu starih Arapa i različita mišljenja jezikoslovaca radi dubljeg razumijevanja kur'anskog diskursa.

Navedeni primjeri jasno pokazuju da Imam El-Maturīdī dosljedno primjenjuje metodu *isti'māl el-mufradāt*, polazeći od jezičke prakse

starih Arapa i različitih leksičko-semantičkih tumačenja, kako bi kroz kontekstualnu analizu pojedinačnih riječi rasvijetlio njihova značenjska polja i preciznije razumijevanje kur'anskog izraza.

Dijalekatske varijante arapskog jezika i njihova uloga u razumijevanju kur'anskog teksta

Leksičko-dijalekatske varijante arapskog jezika, odnosno različiti načini izražavanja i upotrebe riječi među arapskim plemenima, imaju važnu ulogu u tumačenju jezičkih nijansi kur'anskog izraza. U mnogim situacijama El-Maturīdī spominje različite načine upotrebe kur'anskih riječi među arapskim plemenima, a samim tim i različite načine izražavanja. Naprimjer, u tefsiru 54. ajeta sure Et-Tevbe o riječima Svevišnjeg: *Oni molitvu ne obavljaju osim s ljenosti* (*Wa-lā ya'tūna š-šalāta illā wa-ḥum kusālā*), El-Maturīdī kaže: “Izraz (*kusālā*) zabilježen je u tri jezičke varijante: (*kusālā*), (*kaslā*) i (*kasālā*). Sve tri pripadaju različitim dijalektima Arapa, a značenje im je isto. Ukazuje na to da su oni dolazili na molitvu tromo i bezvoljno, jer su je obavljali s osjećajem težine i odbojnosti, ne smatrajući je činom približavanja Bogu (*qurba*)” (al-Māturīdī, 2005:V/388).

Prema klasičnoj gramatičkoj i semantičkoj tradiciji u okviru tumačenja riječi *li tubeššire* (Merjem, 97), El-Maturīdī prenosi stav Ebū Mu'āza prema kojem riječ *bušrā* (radosna vijest) ima tri osnovna (glagolska) obrasca koji nose nijanse značenja u izražavanju obavještavanja i radosti. Prvi oblik *bešertu-hū* (*bašartu-hū*) označava samo čin obavještavanja, dok drugi (*baššartu-hū*) pojačava značenje i upućuje na isticanje uzvišenosti ili veličine vijesti. Treći oblik *ebšertu-hū* (*abšartu-hū*) prenosi značenje radosti koja proistječe iz same spoznaje dobre vijesti. Razlike među njima odražavaju suptilnu semantičku dinamiku arapskog jezika, gdje se pojačanje (*tašdid*) i promjena vokalizacije koriste da izraze dubinu emocionalne

i pragmatičke dimenzije obavještavanja (al-Māturīdī, 2005, VII:265, X: 497–499).

Može se naći da imam El-Māturīdī, u okviru svog jezičko-tefsirskog pristupa, ističe kako su pojedine riječi Kur'ana zapravo preuzete iz govora određenih arapskih plemena, iz specifično njihovih dijalekata (ad-Damanhūrī, 2018, I:271).

Dakle, El-Maturīdī time ukazuje na širinu izražajnosti kur'anskog jezika, koji obuhvata različite jezičke nijanse i stilske slojeve arapskog izraza i potvrđuje da je Kur'an objavljen na jeziku Arapa u njegovom punom dijalekatskom bogatstvu i raznolikosti.

Prethodno se lahko može zapaziti na primjeru riječi *erā'ik* iz 56. ajeta sure Jā-Sin (*alā l-arā'iki*). Iako je naveo El-Kutebījev stav da se izraz *al-arā'ik* odnosi na ležajeve smještene u zavjesom ograđenim dijelovima odaja (*hiḡāl*) (Ibn Manẓūr, 1414/1994:X/389), te da je jednina ovog izraza *erika*, El-Maturīdī zatim navodi: “Od El-Ḥasana⁹ da je rekao: ‘U govoru jemenskih Arapa riječ *erika* ima isto značenje kao i izraz *el-ḥadžāla*’” (al-Māturīdī, 2005:VIII/527–530).

Također, bitan primjer navođenja leksičko-dijalekatskih varijanti arapskog jezika je u tefsiru sure El-Hadždž, gdje El-Māturīdī kaže: “Riječ *es-sebeb* (*as-sabab*) u jeziku plemena El-Huzejl (al-Huḏayl) označava konopac (*al-ḥabl*)” (al-Māturīdī, 2005:VII/397–399).

Na taj način El-Māturīdī ukazuje na dijalekatsku posebnost u semantičkom polju riječi jer izraz *es-sebeb* u klasičnoj arapskoj upotrebi označava *uzrok*, *sredstvo* i *повод*, ali u dijalektu plemena El-Huzejl, ta riječ je nosila konkretno značenje *konopca* (*ḥabl*), kojim se nešto povezuje ili dostiže.

U tumačenju 65. ajeta iz sure Vaki'a: *U stanju čuđenja vi biste se prekoravali* (*Fa-zaltum tafakkahūna*) o riječi *tefekkehūne* El-Māturīdī kaže:

⁹ Abū Sa'īd al-Ḥasan b. Yaṣār el-Baṣrī, rođen je 21. godine po Hidžri (642/643) u Medini, a preselio je 110. godine po Hidžri (728) u Baṣri. Vidi: aḏ-Ḍahabī, 1405/1985:IV/563.).

“Pa ste ostali (u tom stanju) da se, kako neki kažu, *čudite*, ili kako neki kažu, *kajete*; a to je govor (dijalekt) ‘Ukl¹⁰ plemena” (al-Māturidī, 2005, IX:501). Zaključujemo da, iako glagol *tefekkehe* u klasičnoj upotrebi znači *uživati u plodovima voća* (Ibn Manzūr, 1414/1994:VII/195) ili govoriti nešto šaljivo (Ibn Manzūr, 1414/1994:XIII/523–524) on u dijalektu plemena ‘Ukl dobija značenje emocionalne reakcije: *čuditi se* ili *pokajati se* te El-Māturidī ovaj izraz *feẓaltum tefekkehūn* u Kur’anu, tumači u skladu sa spomenutim različitim dijalekatskim varijantama arapskog jezika. Navođenjem značenja koje potječe iz govora plemena ‘Ukl, El-Māturidī ukazuje na to da Kur’an u svome izrazu obuhvata i semantičke nijanse pojedinih arapskih dijalekata. Dakle, El-Māturidī upućuje na dijalekatsku raznolikost arapskoga jezika.

El-Maturidijev pristup nearapskim riječima u Kur’anu

El-Maturidī u sklopu objašnjenja pojedinačnih riječi (*mufredat*) u nekim situacijama spominje riječi nearapskog porijekla. On to čini prenoseći od drugih te ih samo sistematizira bez samostalne jezičke analize ili interpretativnog doprinosa.

Primjer iz njegovog tefsira to slikovito prikazuje. El-Maturidī za riječ

el-ʿarwāh (*al-arwāh*) iz 75. ajeta sure Hūd kaže: “Na abesinijskom jeziku znači onaj koji sigurno vjeruje” (al-Māturidī, 2005:VI/158).

Također, u tefsiru sure 29. ajeta sure Er-Ra’d, El-Māturidī kaže: “Navodi se da je *tūbā* ime Dženneta na abesinskom jeziku, a neki kažu da isto značenje ima i u hindu jeziku” (al-Māturidī, 2005:VI/339).

Nakon početka sure Tā-Hā El-Maturidī kaže: “Neki predstavnici tumačenja (*ahl al-ta’wīl*) su rekli da riječi Svevišnjeg *Tā-Hā* na nabatejskom jeziku znače: ‘O, čovječe!’, a neki kažu da je takvo značenje na sirijanskom” (al-Māturidī, 2005:VII/226).

Zaključak

Kao što je od samih početaka islamske misli tumačenje Kur’ana bilo neraskidivo povezano s razumijevanjem jezika Objave, tako i analiza tefsira imama El-Māturidija potvrđuje da jezik spada u temeljni hermeneutički okvir njegovog interpretativnog pristupa.

El-Māturidī dosljedno polazi od načela da se značenje kur’anskih riječi mora tumačiti u skladu s njihovom izvornom upotrebom u jeziku starih Arapa, odbacujući mogućnost, historijski neutemeljenih naknadnih resemantizacija.

U tom kontekstu, njegov tefsir se oslanja na jezikoslovce klasične

arapske lingvistike, predaje ashaba i tabiina, kao i na dijalekatsku raznolikost arapskog jezika, što se jasno očituje u njegovom pristupu pojedinačnim riječima, tj. *mufredāt*, kontekstualnoj upotrebi riječi i plemenskim jezičkim varijantama (*luġāt al-ʿArab*). Posebno je značajno to što El-Māturidī ove lingvističke elemente ne tretira izolirano, već ih povezuje s racionalnim promišljanjem značenja i teološkim implikacijama teksta.

El-Maturidī u pogledu nearapskih riječi u Kur’anu zauzima metodološki suzdržan stav, ograničavajući se uglavnom na prenošenje ranijih mišljenja bez razvijanja samostalne jezičke analize. Ovakav pristup dodatno potvrđuje njegovu metodološku dosljednost i svijest o granicama lingvističkog tumačenja.

Sveukupno posmatrano, El-Māturidijev tefsir predstavlja uravnotežen spoj lingvističke preciznosti i racionalne interpretacije, čime se može svrstati među značajnije primjere klasičnog lingvističko-racionalnog tefsira. Njegov doprinos ogleda se u jasnom metodološkom okviru koji jezičku analizu postavlja kao nužan osnov razumijevanja Kur’ana. Takav pristup ostaje relevantan i za savremena istraživanja kur’anske egzegeze, posebno u kontekstu interdisciplinarnog proučavanja jezika, značenja i interpretacije Svetog teksta.

¹⁰ ‘Ukl, Taym i ‘Adi plemena su koja pripadaju savezu al-Ribāb. Naziv ‘Ukl označava također i jedno naseljeno mjesto, a upotrebljava se i kao ime arapskoga

plemena. Ta’lab je rekao: “Nazvani su Ribāb, s kesrom slova *rā*” (tj. Ribāb), zato što su se okupljali (*tarabbabū*), skupina po skupina (*ribbatan ribbatan*).

Oni su pet plemena koja su se okupila i postala kao jedna ruka: Dabba, Tawr, ‘Ukl, Taym i ‘Adi. Vidi: Ibn Manzūr, 1414/1994:I/403 i XI/467.

Literatura

‘Abd al-Wāhid, Anas Aḥmad; Nağm ad-Dīn, ‘Umar ‘Abdallāh (2025). “The Sayings of Abū ‘Awsa al-A‘rābi on the Strange Words of the Qur’an Mentioned by al-Māturidī in His Tafsīr (Commentary) of Sūrat al-Anbiyā’: A Collection and Study”. *International Journal of Environmental Sciences*,

god. 11, br. 4, 2025, str. 2027–2034.
ad-Damanhūrī, Aḥmad (2018). *al-Imām al-Māturidī wa-manḥağ ahl as-sunna fī tafsīr al-Qur’ān*. ‘Ammān: Dār an-Nūr al-mubīn.
al-Khaṭīb al-Bağdādī, Abū Bakr Aḥmad b. ‘Alī b. Thābit b. Aḥmad b. Maḥdī (1422/2002). *Tārīḥ Bağhdād*. Prir. Dr.

Bashār ‘Awād Ma’rūf. Dār al-Gharb al-Islāmī, Bejrut, prvo izdanje, 4. tom, str. 284 i 688; 7. tom.
al-Māturidī, Abū Maṣṣūr Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd (1426/2005). *Ta’wīlāt ahl as-sunna (tafsīr al-Māturidī)*. Prir. Mağdī Bāsālūm. Bejrut: Dār al-Kutub al-‘ilmiyya.

al-Māturīdī, Abū Maṣṣūr Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd (2007). *Ta'wīlāt al-Qur'ān*. Prir. Muḥammad Wānlioğlu, rec. Bakr Ṭūbāl Oğlu. Istanbul: Dār al-Mizān.

an-Nasafī, Naḡm ad-Dīn (1999). *Al-Qand fi dīkr 'ulamā' Samarqand*. Kritičko izdanje prir. Yūsuf al-Hādī. Mir'at at-turāt, prvo izdanje.

Ibn Maṣṣūr al-Anṣārī al-Ruwaifī al-Ifrīqī, Muḥammad b. Makram b. 'Alī, Abū al-Faḍl, Jamāl ad-Dīn

(1414/1994). *Lisān al-'Arab*. S komentarima: al-Yāzījī i grupa lingvista. Dār Ṣādir, Bejrut, treće izdanje, 1. tom.

Makram, 'Abd al-'Āl Salīm; 'Umar, Aḥmad Muḥtār (1982). *Mu'ḡam al-qirā'āt al-Qur'āniyya*. Kuvajt, 3. tom.

Nuwayhiḍ, 'Adil (1409/1988). *Mu'ḡam al-mufasssīrīn: min ṣadr al-Islām ḥattā al-'aṣr al-ḥādir*. Mu'assasat Nūyahid al-Thaqāfiyya li-l-Ta'līf

wa-l-Tarjama wa-l-Naṣr, Bejrut – Liban, treće izdanje, II tom.

Šems ad-dīn Muḥammad b. Aḥmad b. 'Uṭmān ad-Ḍahabī (1405/1985). *Sīyar a'lām an-nubalā'*. Prir. skupina urednika pod nadzorom Šu'ayba al-Arna'ūta. Uvod Baššār 'Awwād Ma'rūf. Bejrut: Mu'assasat ar-Risāla, 3. izd., tom 4.

Abū Zakariyā Muḥyī l-Dīn Yaḥyā b. Šaraf al-Nawawī (nedatirano). *Tabḍīb al-Asmā' wa-l-Luḡāt*, tom 2, Bejrut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya).

الملخص

الجوانب المنهجية للتفسير
اللغوي العقلاني في أعمال
الإمام الماتريدي

ليلي بوشكايو

يقدم هذا البحث تحليلاً للمنهج اللغوي العقلاني عند الإمام الماتريدي في (تأويلات القرآن)، مع التركيز بشكل خاص على منهجية فهم الوحدات المعجمية في سياق لغة الوحي. وانطلاقاً من مبدأ وجوب تفسير معاني المفردات القرآنية وفقاً لاستخدامها في زمن النزول، فإن هذا البحث يبين كيف أن الماتريدي يوظف دائماً في تفسيره التراث اللغوي العربي التقليدي، وأقوال الصحابة والتابعين، وعلماء اللغة. ويناقش البحث موقف الماتريدي من غريب القرآن، والفروق الدلالية الدقيقة للمفردات، واستخداماتها السياقية في اللغة العربية، فضلاً عن اللهجات العربية. ويولي البحث اهتماماً خاصاً بمنهجه العقلاني في تقييم المعاني القرآنية المختلفة، حيث لا يُنظر إلى اللغة بمعزل عن سياق النص ودلالاته العقدية. ويُشير التحليل إلى أن الماتريدي قد وضع نموذجاً متوازناً للتفسير يجمع بين الدقة اللغوية والتفسير العقلاني، مما يُعدّ إسهاماً قيماً في علم التأويل التقليدي في الإسلام، ومثالاً مبكراً للتفسير اللغوي العقلاني للقرآن الكريم، القائم على المنهجية.

الكلمات المفتاحية: الماتريدي، التفسير، التفسير اللغوي، التفسير العقلاني، التعابير القرآنية، المفردات، الغريب، اللغة العربية، لهجات العرب.

Abstract

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LINGUISTIC-RATIONALIST TAFSĪR IN THE WORK OF IMAM AL-MĀTURĪDĪ

Lejla Boškailo

This paper examines the linguistic-rationalist approach to the interpretation of individual Qur'anic expressions in Imam al-Māturīdī's *Ta'wīlāt al-Qur'ān*, with particular emphasis on his methodology for understanding lexical units within the linguistic context of the Qur'anic revelation. Proceeding from the principle that the meanings of Qur'anic words must be interpreted in accordance with their usage at the time of revelation, the paper demonstrates how al-Māturīdī consistently draws upon the classical Arabic linguistic tradition, the transmitted reports (*athār*) of the Companions and the Successors (*ṭabī'ūn*), as well as the works of Arab philologists and linguists. It explores his treatment of rare Qur'anic vocabulary (*gharīb*), the semantic nuances of individual lexical items (*mufradāt*), their contextual usage in Arabic, and the dialectal variations of the Arab tribes (*luḡāt al-'Arab*). Particular attention is devoted to his rationalist approach to evaluating the various meanings of the Qur'anic text, in which language is not considered in isolation from its context and the theological implications of the text. The analysis demonstrates that al-Māturīdī develops a balanced model of *tafsīr* that combines linguistic precision with rational interpretation, thereby making a significant contribution to classical Islamic hermeneutics and representing an early example of a methodologically grounded linguistic-rational interpretation of the Qur'an.

Keywords: al-Māturīdī, *tafsīr*, linguistic *tafsīr*, rational *tafsīr*, Qur'anic expressions, *mufradāt*, *gharīb*, Arabic language, Arabic dialects.